

COMPOSICIÓN

[70]A vida de Aristóteles transcorre nun período de transición da Grecia clásica, caracterizada polo ideal da *pólis* como centro da cultura grega e o comezo do helenismo, período que se inicia coa morte de Alexandre Magno, acontecida no ano 323, só un ano antes ca a de Aristóteles. É esta unha época convulsa, pragada de loitas políticas e quizais aínda máis inestable ca a vivida polo seu mestre Platón, que tivo unha fonda repercusión na cultura grega.

Nacido na cidade macedonia de Estaxira, Aristóteles sería sempre un estranxeiro en Atenas, cidade na que se instala aos 17 anos para estudar na Academia de Platón e na que máis tarde fundará a súa propia escola: o Liceo[71]. Foi amigo persoal do rei Filipo[72] e preceptor do seu fillo, Alexandre. Pero Aristóteles sempre se mantivo fiel ao esquema da *pólis*[73], da pequena cidade-estado, e recelou do universalismo imperialista de Alexandre Magno, con quen rematou por enfrontarse. Para Aristóteles unicamente a cidade consegue o ideal de autosuficiencia ou autarquía. Para el o home é, ante todo, un cidadán no sentido que só concibe a súa vida na cidade (*pólis*), onde pode acadar a perfección e a felicidade. Un home illado, dirá Aristóteles, non é propiamente un home: ou é «menos» que un home (un animal), ou é «máis» que un home (un deus).

A *pólis* ten por finalidade a vida perfecta dos homes, na medida en que permite unha vida máis libre e mellor. O Estado (a *pólis*, a cidade-estado) no é concibido como unha traba para a súa liberdade, senón máis ben como o seu horizonte ético. O home grego identifícase co cidadán e sente os fins do Estado como os seus propios fins e o ben do Estado como o seu propio ben. A vida política, entendida como participación activa na organización social da cidade, era entendida polos gregos do período clásico[74] como unha dimensión esencial da súa vida en tanto que seres sociais, en tanto que cidadáns.

Aristóteles vive dun xeito moi consciente os perigos que ameazan a pervivencia da *pólis* como ámbito de identidade do home grego. De feito, a *pólis* ten os días contados na época na que vive o estaxirita. A formación do imperio de Alexandre Magno, cuxas fronteiras se estendían dende Grecia ata a India, supuxo a perda da independencia das *pólis* e a decadencia da estrutura política da cidade-estado. Alexandre facilitou a expansión da cultura e a lingua gregas e a súa hibridación coa cultura oriental. O resultado foi a helenización de todo o imperio.

Tras a morte de Alexandre, o imperio divídese en reinos helenísticos, que perduran ata o século I a. C. Durante estes tres séculos, a *pólis*, a forma de organización política defendida por Aristóteles, asiste ao seu declive definitivo. O poder centralizado do imperio impón as normas ás que debe someterse o cidadán, que perde así a súa capacidade de decidir o destino da *pólis*. Esta perda de dereitos cívicos, induce ao

home do período helenístico a procurar, no seu interior, a felicidade individual. Rómpe-se deste modo a unidade home/cidadán característica da *pólis*. A fin da *pólis* supuxo a fin dunha forma de relación do home co Estado e, en consecuencia, da reflexión filosófico-política proposta por Platón e Aristóteles.

A crise vivida durante o período helenístico, e o desgarramento ao que faciamos referencia, pode comprenderse ben a partir deste texto de Aristóteles, que recolle con claridade a identificación que facían os gregos do período clásico (apoxeo da *pólis*) entre ser home (persoa) e ser cidadán: «o home é un animal social (*zôon politikón*)». O home é un animal político, é dicir, é un animal social, cívico: é un cidadán e como tal só no seo da cidade (da *pólis*) pode desenvolverse plenamente como persoa. É por iso que Aristóteles precisa que «o asocial por natureza e non por acaso ou é inferior ou superior ao home».

ural
nal

Considera Aristóteles que a sociedade é unha realidade natural e o home é un animal político por natureza^[75]: para o home vivir implica convivir e só no marco da convivencia é posible concibir unha vida propiamente humana, digna e satisfactoria. Vai ser precisamente este carácter social o que eleva ao home ao grao superior na escala dos viventes: «Por que o home é animal social en maior medida que a abella ou calquera animal gregario é cousa evidente: a natureza, como dicimos, nada fai en van, o home é o único dos animais que ten a palabra (*lógos*)», o único que posúe unha alma intelectual que lle permite utilizar a palabra para expresar «o conveniente e o danoso, así como o xusto e o inxusto» (o resto dos animais, que só posúen alma sensitiva, teñen que limitarse a expresar as súas sensacións ante o que lles resulta pracenteiro ou doloroso). Comunicar a súa «percepción do ben e do mal, do xusto e do inxusto, e doutras cousas» e compartir eses valores é o que lles permite aos homes asociarse e formar a familia e a sociedade. Por iso di Aristóteles que só no seo da *pólis* pode o home desenvolverse como tal. O desenvolvemento persoal implica o benestar material e o perfeccionamento anímico, que supón un desenvolvemento moral e intelectual. É a cidade a que ofrece o marco axeitado para esa actividade moral e intelectual, porque esta supón «a perfección de toda suficiencia (*autárkeia*), e nacida para vivir, pero existente para vivir ben». A *pólis* é pois concibida como a comunidade que se basta a si mesma e na que se materializa a tendencia ao ben da sociedade.

a.

O home, como sinalabamos, é social por natureza e non por decisión, porque «a cidade é das realidades naturais». A favor desta afirmación argumenta Aristóteles dicindo que «toda cidade o é por natureza, se tamén o son as comunidades previas, xa que ela é fin destas e a natureza é fin». El concibe a familia^[76] como unha forma natural básica de asociación, que permite a satisfacción das necesidades inmediatas. A aldea, como unha extensión da familia, que garante o necesario para a subsistencia. A asociación de aldeas constitúe a *pólis*, a forma de sociedade perfecta e autosuficiente e, polo tanto, o marco para a realización dunha vida perfecta.

Vemos que, para Aristóteles, o ben do individuo é inseparable do ben da *pólis*^[77] e ademais considera este último superior, porque permite superar a dimensión do privado na dimensión social. Isto non quere dicir que os valores do cidadán deban quedar sacrificados ao Estado, porque a fin do Estado é o ben do cidadán: procurarlle unha vida boa e feliz, isto é, unha vida conforme á razón. Se a fin da *pólis* é a felicidade dos seus cidadáns, podemos entender que Aristóteles concibe a cidade, ante todo, como un axente moral^[78], que ten como deber educar na virtude aos seus cidadáns. O Estado é pois entendido como unha comunidade ética de vida que educa aos cidadáns para acadar a virtude e a xustiza. É a través da educación que a *pólis* contribúe coa felicidade dos cidadáns.

Agora ben, para Aristóteles, non todos os que viven na cidade son cidadáns. Cidadán é aquel que participa na administración dos asuntos públicos. Quedarían así excluídos da cidadanía, ademais dos estranxeiros e as mulleres, todos aqueles que carecen do tempo libre necesario para participar nos asuntos públicos: os traballadores e, por suposto, os escravos (Aristóteles paga deste xeito tributo aos prexuízos da época).

Para o filósofo, quen mellor pode contribuír á virtude do cidadán é o lexislador, porque aínda que é posible que persoas privadas se encarguen de casos individuais, farao mellor aquel que sabe non só de casos particulares, senón o que lle convén a todos os cidadáns. Por iso Aristóteles considera que a educación debe corresponderlle ao Estado antes que a autoridade paterna. (En termos actuais, poderíamos interpretar que o desexable para el sería un sistema de educación que fose público.)

Para lograr o ben común, o que lle convén a todos os homes, o Estado pode presentar distintas formas de organización (distintas constituicións). Aristóteles non aceptará o Estado ideal platónico. Para el, cada pobo presenta unhas circunstancias específicas e non é posible establecer unha forma de organización válida para todos. Así, o Estado pode ser gobernado^[79] por un só home (monarquía), por uns poucos entre os mellores (aristocracia) ou por unha maioría (politeia)^[80]. Todas estas formas son xustas e rectas se están orientadas a ese ideal do ben común. Pero estas formas de goberno poden dexenerar se os gobernantes antepoñen os seus propios intereses. Neste caso, a monarquía devén en tiranía, a aristocracia en oligarquía, e a politeia en democracia. Co termo *democracia* designa Aristóteles o goberno dos pobres no seu propio interese. El decántase por un sistema no que todos os cidadáns tivesen dereito a participar na administración. O termo *politeia*, que considera a mellor forma de goberno, é entendido como un réxime de ampla base social formado por «clases medias», que aínda no caso de que puidese dexenerar protexendo os seus intereses, faría imposible a tiranía dos poderosos ou a imposición dos máis desfavorecidos.

O enfoque aristotélico da política supuxo, como en tantos outros temas, un xiro importante con respecto ás formulacións do seu mestre Platón^[81], tanto no que respecta á pregunta que orienta a súa investigación, como na maneira de afrontar a investigación mesma. Para Platón^[82] o problema central da Política é *Quen debe gobernar?* A preocupación aristotélica está centrada en decidir *como se distribúe o poder e para que debe utilizarse*. Para dar resposta a esta pregunta, Aristóteles encara os fenómenos políticos co espírito dunha investigación científica: reuniu unha importante colección de constitucións e analizou distintas formas de goberno tendo en conta os seus obxectivos e o seu funcionamento. Platón ideou unha utopía: o seu «Estado Ideal». Ambas as formulacións teñen unha longa tradición na historia do pensamento occidental.

Consideramos tamén de interese afrontar a idea aristotélica de que o home é un animal social por natureza, é dicir, un animal que vive nunha sociedade organizada, que é anterior ao home, coas teorías contractualistas dos séculos XVII e XVIII^[83], que resaltan a idea de que os humanos somos sociais por decisión. Non se trata de negar o anterior (ser humano é ser social: un ser humano só chega a selo plenamente entre humanos), senón de construír unha ficción que describe unha situación inicial (estado de natureza) para xustificar a partir de aí a necesidade dunha organización social e política (o Estado).

Thomas Hobbes imaxinaba que o *estado de natureza* era unha guerra de todos contra todos, de modo que a liberdade e o gozo dos dereitos non era posible. Para remediar esta situación, os homes decidiron establecer un *pacto*, renunciando a parte da súa liberdade ao decidir en favor do soberano para garantir a paz, a orde e a seguridade.

John Locke consideraba que, no *estado de natureza*, todos os homes eran libres e iguais e gozaban duns dereitos naturais (vida, liberdade e propiedade privada). Subscribiron un pacto para dotarse dunha autoridade común que protexese eses dereitos individuais e evitase que cadaquén tivese que empregarse por si mesmo na súa defensa.

Jean-Jacques Rousseau defendía a igualdade natural de todos os seres humanos. No *estado de natureza* non concibe máis problemas ca os relativos á subsistencia: non hai dereitos previos ao contrato. O pacto, para Rousseau, fano os cidadáns a favor da comunidade, de modo que o Estado é a expresión da vontade xeral entendida como busca do ben común^[84].

A concepción contractualista ten vixencia na actualidade^[85], pero tamén o pensamento político aristotélico segue vivo. Despois dun período de esquecemento na modernidade, rexurdiu con forza a partir do último terzo do século XX e ocupa un lugar destacado no debate contemporáneo. As ideas aristotélicas están a ser recuperadas dende posicións críticas coas posturas contractualistas e, sobre todo, co liberalismo. Comunitaristas e republicanos son os principais receptores do legado aristotélico.